

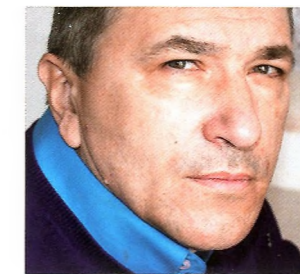
Фотограф Володимир Самохоцький зняв працівників Чорнобильської атомної електростанції за пультом управління першого реактора 14 серпня 1978 року. Такий блок керування був до кожного реактора і мав кнопку аварійної зупинки. Нею скористалися 26 квітня 1986 року, о 1:23, щоб перервати експеримент на четвертому енергоблоці. Через недоліки в конструкції робота не зупинилась. Навпаки, реактор почав розганятися – і відбувся тепловий вибух

”Керівництво розводило рибу в забрудненому радіонуклідами ставку-охолоджувачі. Збували її людям”

АВАРІЯ 1986-ГО НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АТОМНІЙ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ БУЛА ОДИНАДЦЯТОЮ ЗА ЧОТИРИ РОКИ

26 квітня 1986 року сталася аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Ви впорядковували збірники документів КГБ щодо цієї трагедії. Що це за матеріали? – Із середини 1990 років досліджую історію радянських органів державної безпеки. Не лише репресивну діяльність ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ, а й сус-

Олег БАЖАН

52 роки, історик
Народився 6 жовтня 1968-го в Пириятині на Полтавщині. Батьки – службовці. Закінчив історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту. Після армії працював асистентом кафедри історії України. 1996 року захистив кандидатську дисертацію “Опозиційний рух в Україні (друга половина 1950-х – 1980 роки)”. Заступник головного редактора журналу “Краєзнавство”. Працює у відділі історії держав-

ного терору радянської доби Інституту історії України. Входить до президії Національної спілки краєзнавців України. Заслужений працівник культури. Досліджує історію радянських спецслужб, суспільно-політичне життя в 1940–1980 роках, командно-адміністративну систему в СРСР.

Автор понад 500 праць. Серед них “Український національний рух. Основні тенденції й етапи розвитку”, “Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в 1950–1980 рр.”, “Петро Шелест: “Вірю в розвиток моєї рідної України””, “З істориками Андрієм Когутом, Володимиром Бірчаком і Геннадієм Боряком упорядкував та видав збірники документів “Чорнобильське досьє КГБ”: “Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період 2019-го та “Від будівництва до аварії” 2020 року. Любить подорожувати Україною. Одружений, має сина

пільно-політичне, культурне, релігійне життя, побут, дозволя в Україні очима радянських спецслужб. У Галузевому архіві Служби безпеки України вдалося попрацювати зі справою №231 “Організація контррозвідувальної роботи в Управлінні будівництва ЧАЕС та субпідрядних будівельно-монтажних організаціях”. Її завів Чорнобильський районний відділ КГБ у жовтні 1972-го, під час активного спорудження станції. Має 17 томів із документами до 1990 року. В ній є матеріали щодо оперативної обстановки, надзвичайних ситуацій та аварій на ЧАЕС. Також до збірки увійшли нормативно-правові та розпорядчі документи КГБ, листування між силовим відомством і партійними органами про ситуацію в атомній промисловості УРСР, архівні документи з фонду шостого управління КГБ УРСР – займалося контррозвідувальним забезпеченням економіки. Агентурний апарат на станції на літо 1976 року налічував 17 людей і 58 так званих довірених осіб. У виданні зібрані донесення, матеріали зовнішнього спостереження, перлюстрації (таємне розпечатування й перегляд приватних листів. – *Країна*) кореспонденції, інформаційні довідки, звіти та повідомлення різних підрозділів КГБ.

2 РОКИ ПРОПРАЦЮВАВ ЧЕТВЕРТИЙ ЕНЕРГОБЛОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АТОМНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ НА ПОВНУ ПОТУЖНІСТЬ. БУВ НАЙНОВІШИЙ І НАЙСУЧАСНІШИЙ РЕАКТОР. НАЗИВАВСЯ РБМК-1000. ВИГОТОВЛЕНИЙ У РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ЗА ПРОЄКТОМ КОНСТРУКТОРА МИКОЛИ ДОЛЛЕЖАЛЯ І КУРЧАТОВСЬКОГО ІНСТИТУТУ В МОСКВІ. МАВ ЕЛЕКТРИЧНУ ПОТУЖНІСТЬ 1000 МВТ. У ТОЙ ЧАС АМЕРИКАНСЬКИЙ РЕАКТОР ТМІ-2 НА АЕС В ТРИ-МАЙЛ-АЙЛЕНДІ ДАВАВ 907 МВТ

11 ТОНН ЯДЕРНОГО ПАЛИВА ПОТРАПИЛО В АТМОСФЕРУ з 26 квітня до 6 травня 1986-го після аварії на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС. Радіоактивний вихор пронісся над Україною, Білоруссю, Литвою, Латвією, Польщею, Швецією, Норвегією, Данією. Речовини з Чорнобиля виявили у хмарах, повітряних масах або опадах над Німеччиною, Австрією, Болгарією, Угорщиною, Італією, Румунією, Англією, Туреччиною, Грецією, Фінляндією, Югославією, Нідерландами та Бельгією

- Основний пласт документів доступний для дослідників. Не розголошуються тільки матеріали, пов'язані зі специфікою безпеки ядерних об'єктів і роботою з ядерними матеріалами.

Чи простежуються в цих документах помилки, що призвели до вибуху реактора?

– У рапортах конструкторів повідомляли про низьку якість будівельно-монтажних робіт на стратегічному об'єкті. Не було належного контролю та нагляду за дотриманням виробничої безпеки з боку управління будівництва АЕС тресту "Кременчукгесбуд". Фіксували незадовільне добирання, навчання та розстановку персоналу атомної

Будівельники мали багато травм, особливо напередодні введення в експлуатацію першого енергоблоку

електростанції. Будівельники мали багато травм, особливо напередодні введення в експлуатацію першого енергоблоку. Лише в першому півріччі 1977-го постраждали 120 людей. Кагебісти протидіяли крадіжкам на станції. Влітку 1978 року шукали винних у розукомплектуванні блока електронно-обчислювальної машини вартістю 120 тисяч карбованців. У березні 1981-го керівництво Чорнобильської АЕС розвдило рибу в забрудненому радіонуклідами ставку-охолоджувачі. Збували її людям через Іванківський рибокомбінат. Серйозні наслідки мала аварія на ЧАЕС восени 1982 року. Під час пробного пуску реактора 1-го енергоблоку стався розрив технологічного каналу. Відбулося радіаційне

"Прелюдія кінецьсвіття. Так зараз сприймається Чорнобиль. На Хрещатику парад, бадьорі виклики гасел, усі вдають, ніби нічого й не сталося. А команди людей у скафандрах, схожих на марсіан, заносять і заносять до лікарень потерпілих", –

Олесь ГОНЧАР (1918–1995), письменник, описував становище після аварії на Чорнобильській атомній електростанції в "Щоденнику"

Усю техніку, яку застосовували для ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції, зібрали на околицях села Розсоха Іванківського району Київської області, що в зоні відчуження. Жителів евакуювали в село Колонщина Макарівського району на Київщині. Частину техніки закопали. Загальна її вартість – понад 112 мільйонів доларів за теперішнім курсом валют

- забруднення в радіусі 5 кілометрів від станції. Але це не змусило адміністрацію припинити гонитву за високими показниками.
- Чорнобильський райвідділ КГБ регулярно інформував вищі інстанції про факти самовільного відхилення від проекту, прояви штурмівщини та безгосподарності.
- У 1983–1985 роках відбулося дев'ять аварій і 68 відмов основного обладнання атомної електростанції. Порушення техніки безпеки під час проектних випробувань 26 квітня 1986-го призвело до вибуху четвертого реактора.

Які розглядали версії про причини аварії?

– Говорили про помилки персоналу й порушення технологічного регламенту, неякісні проектування і монтаж обладнання, технічні причини, що не були передбачені проектом і конструкцією реактора РБМК-1000. Розглядали й диверсію. Та опитування персоналу АЕС, вивчення технічної документації, дослідження магнітофонних записів переговорів працівників станції і розшифрування показників енергоблоку дали слідчим підстави на початку травня 1986 року відмовитися від цієї версії. У донесенні в Москву визнали, що аварія сталася під час планового випробування ядерного реактора.

Найбільші припливи самоселів були в період весняно-польових робіт

Яку роль відігравав КГБ у ліквідації наслідків?

– Під час пожежі на енергоблок прибув оперативний склад Прип'ятського міського відділу КГБ. Опитували персонал станції, працівників нічної зміни й охоронців ЧАЕС. Щоб завадити витоку інформації про аварію, заблокували телефонні дзвінки. Наступного дня брали участь в евакуації жителів Прип'яті. Працювали над тим, щоб не допустити паніки. Двічі на день доповідали, скільки виявили базик і провели профілактичних бесід. Інформували про організацію ліквідації наслідків аварії, незадовільний стан санітарних обмивальних пунктів, умови проживання евакуйованих осіб і ліквідаторів. Аналізували, скільки надійшло на полиці магазинів забруднених радіоактивними речовинами молока, м'яса, масла. Доповідали про погане забезпечення військово-службовців індивідуальними засобами захисту.

Два дні у світі не знали про Чорнобиль. Як приховували інформацію?

– Шведи зафіксували радіацію і разом з іншими країнами почали тиснути на Москву. Перше коротке офіційне повідомлення про аварію на ЧАЕС з'явилося на радянському телебаченні ввечері 28 квітня. На початку травня КГБ визначив інформацію, яку засекретили, – причини аварії, характер руйнувань, кількість і склад речовин, які потрапили в повітря, рівень радіоактивного забруднення на ЧАЕС і в 30-кілометровій зоні, статистику захворюваності на променево хворобу. Кагебісти намагалися завадити представникам зарубіжної преси збирати інформацію про аварію. Вулиці заповнили агентами в цивільному. Під цілодобовим контролем спецслужб перебувала знімальна група американського теле-

каналу CBS, яка наприкінці травня працювала в Києві. Спецслужби поширювали замовні статті в авторитетних закордонних виданнях, вели роз'яснювальну роботу зі студентами-іноземцями в українських вузах.

Кажуть, коли КГБ доповідав керівнику уряду УРСР Володимирові Щербицькому про показники радіації, той постійно відписував "Что это означает?" Погано орієнтувалася у цьому більшість верхівки. Чому у країні, де постійно йшлося про ядерну загрозу від Заходу, не розбиралися в темі? – Така була природа того суспільства. Радянський Союз весь час готувався до ядерної війни, хвалився ресурсами цивільної оборони. А виявилось, це мильна бульбашка, складова інформаційної війни. Не вистачало протигазів, не мали техніки для моніторингу ситуації та подолання наслідків. Навіть дози метри підводили. Чорнобильська катастрофа оголила проблеми командно-адміністративної системи.

Збитки від катастрофи сягнули 12,6 мільярда доларів

Які були настрої населення?

– Приховування урядовими структурами масштабів і повідомлення зарубіжних радіостанцій породжували чутки та тривогу серед киян. Біля кас на всіх вокзалах і в аеропортах утворилися величезні черги. Найбільше паніка в Києві стала проявлятися 4–5 травня.

Із 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС евакуювали людей. Та не всі корилися, поверталися згодом. Що робили із самоселами?

– Переважно люди поверталися, бо були незадоволені наданим житлом. Зазвичай селили по дві-три родини. Деякі мали проблеми з працевлаштуванням за фахом. Наприклад, колгоспники-тваринники не хотіли йти в поле. Дехто був переконаний, що загрози здоров'ю немає. Інші тужили за рідними місцями. Найбільші припливи самоселів були в період весняно-польових робіт. Бувало, міліція вбивала худобу й нищила городи. КГБ повідомляв про значні перегини. Цим більше хотів показати пильність, ніж на щось вплинути. На вересень 1987-го до домівок повернулися 500 людей. Органи державної безпеки визнали малоефективними заходи з обмеження в'їзду в зону тих, хто цього хоче.

Погоджуетесь з думкою, що аварія спричинила розпад СРСР?

– Спроби компартійного керівництва приховати факт вибуху на атомній електростанції та його наслідки спонукали багатьох жителів України переосмислити усталені норми радянської системи. Почав зароджуватися громадський контроль за владою. 26 квітня 1988-го в Києві, на площі Жовтневої революції (тепер майдан Незалежності. – *Країна*), відбулася перша несанкціонована демонстрація в УРСР. Мала екологічні гасла. Збитки від катастрофи в 1986–1989 роках сягнули 12,6 мільярда доларів, що суттєво позначилося на економіці СРСР і наблизило крах.